

UOT 373.3/5

Elnarə Vahid qızı Qasımova

Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu 193 nömrəli tam orta məktəbin direktor müavini
<https://orcid.org/0009-0006-0768-9391>

TƏLİM PROSESİNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI YOLLARI

Эльнора Вахид гызы Гасымова

заместитель директора полной средней школы №193
Наримановского района города Баку

ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА

Elnara Vahid Gasimova

deputy director of the complete secondary school No. 193
of the Narimanov district of Baku city

WAYS TO OPTIMIZE THE LEARNING PROCESS

Xülasə. Məqalədə təlim prosesinin optimallaşdırılması yollarından bəhs olunur. Müəllif qeyd edir ki, təlimin optimallaşdırılması üsulu müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinin elə qarşılıqlı əlaqəsidir ki, burada müəyyən vaxt çərçivəsində təlimin səmərəliliyinin maksimal nəticələrinin alınması əvvəlcədən istiqamətlənmiş olur. Yəni şagird və müəllimin yüklənməməsi nəzərdə tutulur. Müəyyən meyarlar nöqtəyi-nəzərindən mövcud şəraitdə təlim və tərbiyənin ən yaxşı variantlarının, məzmununun, forma və metodlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış seçimi və həyata keçirilməsi pedaqoji prosesin optimallaşdırılması adlanır.

Açar sözlər: *optimallaşdırma, təlim prosesi, keyfiyyət, prinsip, qanunauyğunluqlar, şagird, müəllim, müasir məktəb*

Резюме. В статье повествуется о путях и способах оптимизации процесса обучения. Автор отмечает, что метод оптимизации обучения представляет собой такое взаимодействие деятельности учителей и учащихся, при котором заранее направляются максимальные результаты эффективности обучения в определенные временные рамки. То есть предполагается, что ученик и учитель не будут слишком загружены. Оптимизацией учебного процесса с точки зрения определенных критериев называется научно обоснованный выбор и реализация в существующих условиях оптимальных вариантов, содержания, форм и методов обучения и воспитания.

Ключевые слова: *оптимизация, процесс обучения, качество, принцип, закономерности, ученик, учитель, современная школа*

Summary. The article tells about the optimization of the learning process. The author notes that the learning optimization method is such an interaction between the activities of teachers and students, in which the maximum results of learning efficiency are sent in advance within a certain time frame. That is, it is assumed that the student and teacher will not be too busy. The optimization of the educational process in terms of certain criteria is the scientifically based choice and implementation in the existing conditions of the best options, content, forms and methods of education and upbringing.

Key words: *optimization, learning process, quality, principle, patterns, student, teacher, modern school*

Optimallaşdırmanın nəzəriyyəsi və metodikası pedaqoji əməyin ümumi nəzəriyyəsinin elmi cəhətdən təşkilinin elementlərindən biridir. Bu, məqsədyönlü fəaliyyətin əsası kimi optimal variantların seçilməsi üçün əlverişli şərait yara-

dır. Pedaqoji fəaliyyətin optimal seçim nəzəriyyəsinin işlənməsinin metodoloji əsasını sistemli yanaşma təşkil edir. Yalnız o halda optimal variantlardan söhbət gedə bilər ki, sistemin komponentləri arasında bütün qanunauyğun əlaqələr

nəzərə alınsın. “*Optimal*” termini latınca *optimus*, yəni “ən yaxşı” mənasını verərək müəyyən şəraitə və vəzifələrə uyğun deməkdir. *Optimallaşdırma*, sözün əsl mənasında, mövcud şəraitdə qoyulan vəzifələrin həlli üçün ən yaxşı variantın seçilməsidir. Müəyyən meyarlar nöqtəyi-nəzərindən mövcud şəraitdə təlim və tərbiyənin ən yaxşı variantlarının, məzmununun, forma və metodlarının elmi cəhətdən əsaslandırılmış seçimi və həyata keçirilməsi pedaqoji prosesin optimallaşdırılması adlanır.

Optimallaşdırma fəaliyyətdə əsas götürülməsi haqqında metodoloji müddəaya əsaslanır. Təlimin optimallaşdırılması nəzəriyyəsinin inkişafında M.M. Mehdizadə [1], M.N. Skatkin, M.M. Potaşnik, A.M. Moiseev və başqa alimlər də böyük töhfə vermişlər. Təlimin optimallaşdırılması probleminin tədqiqində kifayət qədər təcrübə toplanmışdır: optimallaşdırma konsepsiyasının əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmiş; vəzifələrin, məzmunun, təlimin forma və metodlarının müəyyən olunmuş meyarlar nöqtəyi-nəzərindən optimal variantının seçilməsi metodikası təklif edilmiş; təlimin optimallaşdırılması metodikasının təcrübəyə tətbiqi üzrə ölçü sistemi işlənmişdir. Təlim-tərbiyə prosesinin optimallaşdırılması konsepsiyası alternativ variantlar içərisində ən əlverişlisinin seçimi metodlarının öyrənilməsi çərçivəsində idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi nəzəriyyəsinə əsaslanırdı.

Beləliklə, təlimin optimallaşdırılması nəzəriyyəsinə təlim-tərbiyə prosesinin bütün obyektləri qarşılıqlı əlaqədə göstərilmişdir: onlardan birinin vəziyyətinin dəyişməsi sistemin başqa hissələrindəki vəziyyətə də öz təsirini göstərir. Ona görə də bir sahədə müvəffəqiyyətin əldə edilməsinin başqa sahədə geriliyə səbəb olmaması üçün təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə kompleks tədbirlərin görülməsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün alimlər tərəfindən təlim prosesinin optimallaşdırılması üzrə pedaqoqların fəaliyyət üsullarının tam bir sistemi işləndi. Bunun əsas mərhələləri idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi mərhələsinə uyğun gəlir: a) idarəetmə qərarlarının işlənilməsinin mərhələləri; b) təlim prosesinin optimallaşdırılması üzrə pedaqoqların fəaliyyətinin üsulları sistemi. Optimallaşdırma nəzəriyyəsi didaktikaya təlimin qanunauyğunluqlarından və təlim prinsiplərindən irəli gələn kateqoriyanı – təlimin optimal-

laşdırılması üsullarını daxil edir. Təlimin optimallaşdırılması üsulu müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinin elə qarşılıqlı əlaqəsidir ki, burada müəyyən vaxt çərçivəsində təlimin səmərəliliyinin maksimal nəticələrinin alınması əvvəlcədən istiqamətlənmiş olur. Yəni şagird və müəllimin yüklənməsi nəzərdə tutulur.

Təlim prosesinin optimallaşdırılmasının tamlığı onun əsas elementlərinin – vəzifələrinin, metodlarının, vasitələrinin, formalarının, məzmununun optimal variantlarının seçilməsi üsullarının məcmusundan ibarətdir. Təlim üsulları sisteminin yeniliyini dərk etmək çox vacibdir. Çünki müəllim fəaliyyətinin təlimin optimallaşdırılmasına yönəlmiş ayrı-ayrı üsulları müəyyən dərəcədə pedaqoqlara tanışdır. Lakin burada keyfiyyət məsələsi ortaya çıxır. Əgər müəllim təlim prosesinin optimal quruluşunun bütün üsullarını mənimsəyibsə, o həmin müəyyən edilmiş vaxtda daha böyük nəticələr əldə edir. Bir halda biz optimallaşdırma üsullarından danışırsıq, digər halda isə təlim prosesini optimallaşdırma bacarığından. Əvvəlcə optimallaşdırmanın vəzifələrini planlaşdırılmasından başlayan təlimin hazırlıq mərhələsi üzərində dayanacaq. Optimal planlaşdırma təlim vəzifələrinin layihələndirilməsinə kompleks yanaşmanı tələb edir. Təhsilin, tərbiyənin və inkişafın vəzifələrini eyni bir dərəcədə birlikdə həll etmək lazımdır. Bu cür yanaşma təlimin səmərəliliyini yüksəldir və əsası odur ki, bu təlim-tərbiyə məsələlərinə əlavə vaxt sərf edilmir. Eyni zamanda, optimal planlaşdırma təlim prosesi gedən sistemin xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla vəzifələrin konkretləşdirilməsini zəruri hesab edir. Lakin sinfin xüsusiyyətlərini öyrənmədən təlim vəzifələrinin konkretləşdirilməsi mümkün deyil. Bu zaman aşağıdakılar yerinə yetirilməlidir: real təlim imkanlarının təxmini qiymətləndirilməsi; mövcud şəraitin qiymətləndirilməsi; mümkün olan maksimal nəticələrin proqnozlaşdırılması; sinif və ev tapşırıqlarına sərf olunan optimal vaxtın planlaşdırılması. Şagirdlərin bu cür öyrənilməsi əsasında təlim vəzifələrinin konkretləşdirilməsinin həyata keçirilməsi təlimin üsullarının optimallaşdırılması rolunu oynayır. Çünki bu cür yanaşma şagirdlərin real təlim imkanlarının tipik üstün və zəif tərəflərini aşkar etməyə imkan verir. Təlim vəzifələrinin layihələndirilməsindən sonra müəllim onun seçiminə başlayır.

Əsas fikrin göstərilməsi ilə təlimin məzmununun optimal variantının, fənlərarası əlaqələndirmənin və təlim materialının səmərəli quruluşunun seçimi şagirdləri yükləmədən onların təhsil, tərbiyə və inkişafı qarşısında qoyulmuş vəzifələri müvəffəqiyyətlə həll etməyə imkan verən optimallaşdırma üsulları rolunu oynayır.

Məzmun seçimindən sonra təlimin metod və vasitələrini seçmək zərurəti meydana çıxır. Buna görə də təlimin optimallaşdırılmasının növbəti üsulu metod və vasitələrin elə seçimidir ki, müəyyən olunmuş vaxt ərzində qoyulmuş vəzifələri uğurla həll edə bilsin. Mövzu üzrə mümkün metodik variantların tanış olması yolu ilə bu cür seçim həyata keçirilir. Bu zaman vəzifələrin, materialın məzmununun, şagirdlərin imkanlarının və müəllimin özünün şəxsi metodik yanaşmalarının xüsusiyyətlərini uyğunlaşdırmaq zəruridir. Təlimin optimallaşdırılmasının başqa üsulu isə elə təşkilati formaların seçimidir ki, qarşıya qoyulmuş vəzifələr uğurlu nəticələrə imkan versin. Bu üsul yalnız ümumi sinfə deyil, həm də zəif oxuyan, nisbətən hazırlıqlı və başqa şagirdlərə diferensial yanaşmanı həyata keçirməyi nəzərdə tutur. Təlimin diferensiasiyasında əsas diqqəti zəif şagirdlər üçün tapşırıqların sadələşdirilməsinə deyil, ümumi sinfə verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı müəllimin köməyinin diferensiasiyasına yönəltmək məqsədə müvafiqdir. Bu, biliklərin qazanılmasında boşluqları aradan qaldırmağa imkan verir. Optimal şərait yaradılmadan təlim prosesinin qarşıya qoyduğu vəzifələri müəyyən olunmuş vaxt çərçivəsində həll etmək mümkün deyil. Burada təlim materiallarının, məktəbin gigiyena şəraitinin, mənəvi-psixoloji atmosferin, məktəbin estetik tərtibatının rolu böyükdür. Birinci növbədə normativ zəruri şəraitin yaradılması üçün bütün ölçüləri götürmək lazımdır. Lakin təlimin optimallaşdırılması bütün səviyələrdə ideal şərait yaranana qədər saxlamaq olmaz. Optimal quruluş da idealdan onunla fərqlənir ki, müasir məktəb üçün tipik olan şəraitdə maksimal dərəcədə nəticələrə nail olmağa səy göstərmək lazımdır. Növbəti mərhələdə məzmunun, metodların, vasitələrin və təlimin təşkili formalarının seçilmiş variantlarının köməyi ilə təlimin optimallaşdırılmasının müəyyən edilmiş vəzifələri həyata keçirilir. Şagirdlərin təlimində optimallaşdırmanın mühüm istiqamətlərindən

biri onlarda həqiqi elmi biliklər üzrə anlayışların formalaşmasıdır. Onların reallaşması prosesində yaradıcı işlərin, həmçinin proqramlaşdırılmış tapşırıqların yerinə yetirilməsində müstəqil işlərə əhəmiyyətli yer verilir.

Hər hansı bir anlayışı uşaqlara çatdırmaq üçün aşağıdakı prinsipləri əsas götürmək zəruridir:

✓ Təbiətə müvafiqlik prinsipi. Bu prinsip təlim prosesini insana xas olan təsvir etmə, təməladan zövq alma intuisiyanın inkişafına uyğun təşkil etməyə imkan verir;

✓ Mədəniyyətə müvafiqlik prinsipi. Bu prinsip insanın təbiətini nəzərə almağa, sosial təcrübəni tətbiq etməklə fəaliyyətin ümumi istiqamətini müəyyən etməyə imkan verir;

✓ İntegrasiya prinsipi. Bu prinsip təbiət elmləri xarakterli məlumatların və insan fəaliyyəti haqqında informasiyaların arasında uyğunluğun müəyyən edilməsini nəzərdə tutur;

✓ Pedosentrizm prinsipi, başqa sözlə desək, uşaq üçün daha əhəmiyyətli, aktual biliklərin seçilməsini nəzərdə tutur;

✓ Məzmunun nəzəriyyə ilə bağlılığı, yeni verilən tapşırıqın mahiyyətini üzə çıxarmaq, formalaşdırmaq, nəticələrini, priyomlarını sübuta yetirmək”;

✓ Şagirdlərin təhsilində ardıcılıq və yenilik etmək prinsipi. Bu prinsip şagirdlərin təlimində ardıcılığın, həmçinin onların inkişafının “aktual zonasını” və “yaxın inkişaf zonasını” nəzərə alan tapşırıqların məzmununun seçilməsini nəzərdə tutur.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar:

1. Təlim prosesinin optimallaşdırılması şagirdlərin emosiya və hisslərinin düzgün istiqamətləndirilməsinin təlimin səmərəli keçməsi və şagirdlərin sağlamlığının qorunması üçün böyük roludur. Onların hərəkətləri, böyüklərə olan münasibəti emosiya və hissləri cilovlamaq bacarığında asılıdır. Bunlar şagirdlərin əhval-ruhiyyəsini, fəaliyyətini, məhsuldarlığını artırmağa da bilər, tormozlaşdıraraq fəaliyyəti dayandıra da bilər.

2. Müşahidələr göstərir ki, şagirdlərin fikri fəaliyyəti yalnız yeni biliklərin, qanunauyğunluqların, bacarıqların mənimsənilməsinə deyil, eyni zamanda yeni iş tərzində işləməyə alışmağa, yenilikləri yeni situasiyada qəbul etməyə yönəlir.

3. Təcrübə göstərir ki, təlim prosesinin optimallaşdırılmasında psixoloji ab-havanın ya-

radılması da idrak qabiliyyətlərinin təzahürünə və inkişafına müsbət təsir göstərir.

4. Məqalənin nəticələri göstərir ki, yuxarıda deyilənləri nəzərə almaqla yeni layihələrin hazırlanmasına və tətbiqinə, təlim prosesinin keyfiyyətcə yeni səviyyəyə yüksəldilməsinə və bu prosesdə şagirdlərin sağlamlığının qorunmasına real imkanlar yaranmışdır.

Beləliklə, təlim prosesinin optimal qurulmasına təlimin prinsip və qanunauyğunluqlarını nəzərə almaqla, müasir metod və formalardan istifadə etməklə, şagirdlərin fizioloji xüsusiyyətlərini və ümumi sinfin şəraitini və başqa amilləri öyrənməklə nail olmaq olar.

Problemin aktuallığı. Əgər müəllim təlim prosesinin optimal quruluşunun bütün üsullarını mə-

nimsəyibsə, o həmin müəyyən edilmiş vaxtda daha böyük nəticələr əldə edir.

Problemin elmi yeniliyi. Təlim prosesinin optimallaşdırılmasının tamlığı onun əsas elementlərinin optimal variantlarının seçilməsi üsullarının məcmusundan ibarətdir. Əsas fikrin çatdırılması, şagirdlərdə oxumağa motivasiyanın yaradılması, təlimin differensiallaşdırılması, mənəvi-psixoloji atmosferin yaradılması və optimallaşdırma meyarları nöqtəyi-nəzərdən təlimin nəticələrinin təhlili şagirdlərin ümumi inkişaf səviyyəsinin yüksəlməsini göstərmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Təlimin optimallaşdırılması üsullarının göstərilməsi müəllim və şagird fəaliyyətində maksimal nəticələr alınmasına təsir edir, yəni onların hər ikisinin yüklənməməsini nəzərdə tutulur.

Ədəbiyyat:

1. Mehdizadə, M.M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları / M.M. Mehdizadə. – Bakı: Maarif, 1982.
2. Ağayev, Ə.Ə. Təlim prosesi, ənənə və müasirlik / Ə.Ə. Ağayev. – Bakı: Adiloğlu, 2006.
3. Müəllim hazırlığının aktual problemləri və modernləşdirilməsi. / M.C. Mahmudov, R.L. Hüseynzadə, M.İ. İlyasov [və b.]. – Bakı: Mütərcim, 2015, – s. 216.
4. Əlizadə, Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, prinsiplər, problemlər. Psixopedaqoji araşdırmalar. / Ə.Ə. Əlizadə. – Bakı: Adiloğlu, 2001, – 162 s.
5. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды / сост. М.Ю. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

E-mail: elnaravaliyeva1@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. B.O. İbadova,*
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 14.04.2023